

BAHOLOVCHI LEKSIKANING LINGVOKOGNITIV VA PRAGMATIK TALQINI: INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI MISOLIDA

Inoyatova Dilnoza Ilxomovna

Buxoro davlat pedagogika instituti, Xorijiy tillarni o'qitish metodikasi kafedrası o'qituvchisi
Elektron pochta: inoyatovadilnoza97@gmail.com

***Annotatsiya.** Tezisdagi ingliz va o'zbek tillaridagi baholovchi leksikaning kognitiv asoslari, semantik tuzilishi hamda kontekstual-pragmatik xususiyatlari tahlil qilinadi. Baholash mezonlari, konseptual metafora, madaniy qadriyatlar, diskurs konteksti va kommunikativ maqsadni yagona tahlil modelida birlashtirish taklif etiladi. Shuningdek, baholovchi birliklarni korpus misollari bilan tekshirishning qiyosiy tadqiqot uchun ahamiyati yoritiladi.*

***Kalit so'zlar:** lingvokognitiv tahlil, baholovchi leksika, konseptual metafora, semantika, pragmatika, diskurs, ingliz tili, o'zbek tili.*

ЛИНГВОКОГНИТИВНАЯ И ПРАГМАТИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОЦЕНОЧНОЙ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ)

Иноятова Дилноза Илхомовна

Преподаватель кафедры методики преподавания иностранных языков

Бухарского государственного педагогического института

Электронная почта: inoyatovadilnoza97@gmail.com

Аннотация. В тезисе анализируются когнитивные основы, семантическая структура и контекстуально-прагматические особенности оценочной лексики английского и узбекского языков. Предлагается объединить критерии оценки, концептуальную метафору, культурные ценности, дискурсивный контекст и коммуникативную цель в единой модели

анализа. Также освещается значение проверки оценочных единиц на корпусных примерах для сопоставительного исследования.

Ключевые слова: лингвокогнитивный анализ, оценочная лексика, концептуальная метафора, семантика, прагматика, дискурс, английский язык, узбекский язык.

LINGUOCOGNITIVE AND PRAGMATIC INTERPRETATION OF EVALUATIVE LEXIS: THE CASE OF ENGLISH AND UZBEK

Inoyatova Dilnoza Ilxomovna

**Lecturer, Department of Foreign Language Teaching Methodology, Bukhara
State Pedagogical Institute**

E-mail: inoyatovadilnoza97@gmail.com

Abstract. The thesis analyzes the cognitive foundations, semantic structure and contextual and pragmatic features of evaluative lexis in English and Uzbek. It proposes combining evaluative criteria, conceptual metaphor, cultural values, discourse context and communicative purpose in a single model of analysis. The importance of verifying evaluative units against corpus examples for comparative research is also highlighted.

Keywords: linguocognitive analysis, evaluative lexis, conceptual metaphor, semantics, pragmatics, discourse, English, Uzbek.

KIRISH. Til insonning borliqni idrok etishi, tajribani tasniflashi va unga munosabat bildirishining asosiy vositalaridan biridir. Baholovchi leksika ushbu jarayonda alohida o'rin tutadi, chunki u voqelikni shunchaki nomlash bilan cheklanmay, so'zlovchining ma'qullash, rad etish, hayratlanish, tanqid qilish yoki

boshqa munosabatini ham ifodalaydi. Baholash shaxsiy tajriba bilan bir qatorda jamiyatda shakllangan qadriyatlar, me'yorlar va madaniy tasavvurlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin [4; 5].

Baholovchi ma'noni o'rganishda lingvokognitiv va pragmatik yondashuvlar bir-birini to'ldiradi. Lingvokognitiv tahlil baholash ortida turgan konseptual tuzilmalar, obrazlar va tajriba asosidagi metaforalarni aniqlashga yordam beradi. Pragmatik tahlil esa muayyan ifoda kim tomonidan, kimga nisbatan, qanday vaziyatda va qanday kommunikativ maqsadda ishlatilganini hisobga oladi. Shu bois baholovchi birlikning ma'nosini faqat lug'aviy ta'rif bilan cheklash uning nutqdagi to'liq vazifasini ochib bera olmaydi [1; 5].

ASOSIY QISM (MUHOKAMA VA NATIJA). Baholovchi leksikaning **kognitiv asoslari.** Baholash jarayonida inson muayyan obyekt yoki hodisani o'z tajribasi va mezonlari asosida anglaydi. Ushbu mezonlar axloqiy, estetik, aqliy, jismoniy, ijtimoiy yoki amaliy xususiyatlarga tegishli bo'lishi mumkin. Masalan, insonning aqliy salohiyati, xulq-atvori, tashqi ko'rinishi yoki bajarilgan ish sifati turli leksik vositalar orqali baholanadi. Bir xil obyekt turli vaziyatlarda har xil mezonlar asosida baholanishi mumkin; demak, baholash obyekti bilan baholash mezonini farqlash muhimdir [4].

Kognitiv yondashuvda metafora mavhum tushunchalarni aniqroq tajriba sohalari orqali anglash usullaridan biri sifatida ko'riladi. Ingliz tilidagi "bright mind" birikmasida aqliy salohiyat yorug'lik konsepti bilan bog'lanadi va ijobiy baholanadi. O'zbek tilidagi "zehni o'tkir" ifodasi ham aqliy qobiliyatni ijobiy tavsiflaydi, biroq unda o'tkirlik obrazi qo'llanadi. Bu misollar ikki tilda baholash yo'nalishi o'xshash bo'lishi, lekin uni ifodalovchi konseptual obrazlar farqlanishi

mumkinligini ko'rsatadi. Mazkur kuzatuvni kengroq qonuniyat sifatida tasdiqlash uchun real matnlardan olingan ko'plab misollarni tahlil qilish lozim [2].

Baholovchi birliklar intensivlik darajasi bilan ham farqlanadi. Masalan, "good", "very good" va "excellent" ifodalari ijobiy baholashning turli darajalarini anglatadi; o'zbek tilida "yaxshi", "juda yaxshi" va "a'lo" kabi vositalar o'xshash vazifani bajarishi mumkin. Biroq bu birliklarni to'liq ekvivalent deb hisoblashdan oldin ularning qo'llanish doirasi, uslubiy xususiyatlari va kontekstual ta'sirini tekshirish kerak. Baholashning kuchi faqat alohida so'z bilan emas, kuchaytirgichlar, inkor, sintaktik qurilish va intonatsiya bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin [4].

Madaniy qadriyatlar va baholash mezonlari. Baholash mezonlari til jamoasining madaniy tajribasi bilan aloqador bo'lishi mumkin. Ayrim vaziyatlarda kamtarlik, hurmat va jamoaga moslashish ijobiy qadrlansa, boshqa vaziyatlarda mustaqillik, tashabbuskorlik yoki o'z fikrini ochiq bildirish alohida ta'kidlanishi mumkin. Bunday farqlarni ingliz yoki o'zbek tiliga o'zgarmas va umumiy xususiyat sifatida nisbat berish to'g'ri emas: har bir til ichida hudud, avlod, janr va kommunikativ vaziyatga ko'ra xilma-xillik mavjud. Shuning uchun madaniy talqin real matnlar va kontekstual dalillar bilan asoslanishi zarur.

Qiyosiy tahlilda tarjima ekvivalentligi boshlang'ich nuqta bo'lishi mumkin, ammo yakuniy mezon bo'la olmaydi. Ikki tildagi birlik lug'aviy jihatdan yaqin bo'lsa ham, ularning odatiy birikuvchanligi, emotsional kuchi yoki ijtimoiy vazifasi farq qilishi mumkin. Aksincha, lug'aviy tarkibi turlicha bo'lgan ifodalar muayyan vaziyatda o'xshash baholash vazifasini bajarishi ehtimoli bor. Shu sababli baholovchi birliklarni semantik, konseptual va pragmatik qatlamlarda birgalikda o'rganish maqsadga muvofiq [3].

Kontekst va pragmatik talqin. Baholovchi ifodaning pragmatik qiymati ko‘pincha kontekst orqali aniqlanadi. Masalan, ingliz tilidagi “Great job!” iborasi muvaffaqiyatli ish uchun samimiy maqtov bo‘lishi mumkin, lekin xato yoki muvaffaqiyatsizlikdan keyin aytilsa, kinoyali tanqid vazifasini bajarishi ehtimol. O‘zbek tilidagi “Juda yaxshi qilibsiz!” ifodasi ham vaziyat, ohang va so‘zlovchining maqsadiga qarab maqtov yoki istehzo sifatida talqin qilinishi mumkin. Demak, so‘zning odatiy lug‘aviy bahosi bilan real nutqdagi baholash yo‘nalishi har doim ham mos kelavermaydi [5].

Pragmatik tahlilda so‘zlovchi va tinglovchi o‘rtasidagi munosabat, nutqiy vaziyat, oldingi replikalar, muloqot maqsadi hamda diskurs turi hisobga olinadi. Rasmiy ilmiy matnda qo‘llangan baholovchi birlik bilan kundalik suhbat, reklama yoki ijtimoiy tarmoqdagi ifoda bir xil ta‘sirga ega bo‘lmasligi mumkin. Bundan tashqari, kinoya, mubolag‘a, yumshatish va kuchaytirish kabi vositalar baholashning bevosita yoki bilvosita ifodalanishiga ta‘sir qiladi [3].

Baholashni tahlil qilishda ijobiy va salbiy qutblardan tashqari neytral, aralash va noaniq holatlarni ham ajratish lozim. Masalan, “oddiy” so‘zi bir kontekstda soddalik va qulaylikni ijobiy ifodalashi, boshqa vaziyatda esa yetarlicha o‘ziga xos emaslikni anglatishi mumkin. Xuddi shunday, “unusual” yoki “g‘ayrioddiy” birliklari hayrat va maqtovni ham, me‘yordan chetga chiqishni tanqidiy baholashni ham bildirishi mumkin. Bunday misollar baholovchi ma‘noning kontekstga bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Integrativ tahlil modeli. Ingliz va o‘zbek tillaridagi baholovchi leksikani qiyoslash uchun bir-biri bilan bog‘langan olti parametrlil modelni qo‘llash mumkin: 1) baholash obyekti; 2) baholash mezoni; 3) leksik yoki grammatik ifoda; 4) konseptual mexanizm, jumladan metafora; 5) kontekst va diskurs turi; 6) pragmatik

vazifa. Bunday model birlikning nafaqat nimani anglatishini, balki qanday obrazga tayanishini va muloqotda qanday ta'sir ko'rsatishini ham tahlil qilish imkonini beradi [1; 4].

Modelni amalda qo'llash uchun avval tanlangan matnlardan baholovchi birliklar aniqlanadi, so'ng ularning konteksti va ehtimoliy baholash qutbi belgilanadi. Keyin birlikning konseptual asosi va pragmatik vazifasi izohlanadi. Zarur hollarda bir nechta talqin ehtimoli saqlab qolinadi va dalillar yetarli bo'lmagan holatlarda qat'iy xulosa chiqarilmaydi. Korpus materiallari bunday tahlilda muhim manba bo'lib, dastlabki kuzatuvlarning qanchalik keng tarqalganini tekshirishga yordam beradi.

Korpusga asoslangan tekshiruvda birlikning chastotasi, odatiy kollokatsiyalari va janrlar bo'yicha tarqalishi o'rganilishi mumkin. Biroq miqdoriy ko'rsatkichlar pragmatik ma'noni o'z-o'zidan aniqlab bermaydi; ular matn misollarining sifat tahlili bilan to'ldirilishi kerak. Shu tariqa lingvokognitiv, semantik, pragmatik va korpus metodlarini birlashtirish qiyosiy tahlilning asoslanganligini oshiradi.

Ilmiy-amaliy ahamiyati. Taklif etilayotgan yondashuv qiyosiy tilshunoslik, leksik semantika, tarjimashunoslik va chet tilini o'qitish metodikasi uchun ahamiyatga ega. Tarjimada baholovchi birlikni faqat lug'aviy muqobil bilan almashtirish ba'zan matnning emotsional kuchi yoki kommunikativ maqsadini to'liq saqlamasligi mumkin. Shu sababli tarjimon va til o'rganuvchi birlikning kontekstual ma'nosi, uslubiy bo'yoqdorligi va odatiy qo'llanishini ham hisobga olishi zarur. Autentik korpus misollaridan foydalanish o'quvchilarning pragmatik sezgirligi va leksik tanlov ko'nikmalarini rivojlantirishi mumkin.

XULOSA. Baholovchi leksikaning to'laqlonli talqini kognitiv, semantik va pragmatik omillarni birgalikda hisobga olishni talab etadi. Konseptual metaforalar baholashning obrazli asoslarini ochishga yordam bersa, kontekstual-pragmatik tahlil ifodaning muayyan muloqotdagi vazifasini aniqlaydi. Ingliz va o'zbek tillaridagi birliklarni qiyoslashda tarjima ekvivalentligi bilan cheklanmay, baholash obyekti, mezoni, konseptual mexanizmi, diskurs konteksti va kommunikativ maqsadini ham tahlil qilish lozim. Korpus materiallari kuzatuvlarni real qo'llanish misollari bilan tekshirish imkonini beradi. Taklif etilgan integrativ model baholashning umumiy mexanizmlari va tilga xos ifoda usullarini kelgusida tizimli o'rganish uchun istiqbolli asosdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Langacker, R. W. Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1. Stanford: Stanford University Press, 1987.
2. Lakoff, G., Johnson, M. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
3. Cruse, D. A. Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2011.
4. Martin, J. R., White, P. R. R. The Language of Evaluation: Appraisal in English. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005.
5. Hunston, S., Thompson, G. (eds.). Evaluation in Text: Authorial Stance and the Construction of Discourse. Oxford: Oxford University Press, 2000.